

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

6

*Juozas Čiulda. Trumpi
samprotavimai apie žemaičių
kalbos gramatikos taisykles*

1994

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJS STUDIJS

6

Juozas Čiulda.
Trumpi samprotavimai
apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles

Parengė Giedrius Subačius

VILNIUS

MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA 1993

UDK 808. 82-087
Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius
Antanas Kulakauskas
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

„Lietuvių atgimimo istorijos studijoms“ rašykite šiuo adresu:
Užupio g. 8–18, 2007 Vilnius

Recenzavo dr. *Saulius AMBRAZAS* ir *Birutė VANAGIENĖ*

Gramatiką, laiškus ir dokumentus iš lenkų kalbos vertė *Giedrius SUBAČIUS*

Lotyniškuosius intarpus vertė ar parinko vertimus *Rasa JURGELĖNAITĖ*

ISBN 5-420-01224-3

© Giedrius Subačius, vertimas ir parengimas, 1993

© Mokslo ir enciklopedijų leidykla, apipavidalinimas, 1993

TURINYS

Pratarmė	5
<i>Giedrius Subačius</i> . Juozas Ciulda ir jo gramatika	7
<i>Halina Karas, Nijolė Kolytė</i> . Juozo Ciuldos gramatikos terminai ir kalba	56
<i>Józef Czudło</i> . Krótkie pomysły o prawidłach grammatycznych języka Zmudzkiego	79
<i>Juozas Ciulda</i> . Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles	223
Laiškai	359
<i>J. Ciulda</i> Motiejui Valančiui	360
<i>J. Ciulda</i> Stanislovui [?]	366
<i>Adomas Zavadskis</i> <i>J. Ciuldai</i>	367
<i>J. Ciulda</i> Vilniaus archeologijos komisijai	368
Dokumentai	373
<i>J. Ciuldos</i> krikšto metrikai	374
Slapta <i>Juozo Valentinavičiaus</i> nuomonė apie <i>J. Ciuldą</i>	374
Priedai	377
Paaiškinimai	378
Sutrumpinimai	381
„Samprotavimų“ lietuviškų žodžių registras	383
„Samprotavimų“ turinys	402
Adnotacija	407
Summary	409
Zusammenfassung	411

Józef Czūdo (Juozas Čiulda)

**KRÓTKIE POMYSŁY O PRAWIDŁACH
GRAMATYCZNYCH JĘZYKA ŻMUDZKIEGO**

Adnotacja

Niniejsza publikacja jest pierwszym wydaniem rękopiśmiennej gramatyki języka żmudzkiego z połowy XIX w. J. Czūdy. Składa się nań oryginalny tekst polski oraz przekład na język litewski. Obie wersje językowe opatrzone są komentarzem. Wydanie uzupełniają 3 listy autorstwa J. Czūdy (do M. Wołonczewskiego (M. Valančius), do nie zidentyfikowanego Stanisława oraz do Wileńskiej Komisji Archeologicznej), jeden list adresowany do niego (od A. Zawadzkiego), metryka urodzenia oraz opinia o autorze dzieła. Wydanie zawiera również zasady pisania komentarzy, spis treści (w języku polskim i litewskim), objaśnienia stosowanych skrótów. Na początku, po przedmowie, zamieszczone są dwa artykuły o autorze i niektórych aspektach jego gramatyki. Tu podaje się ich streszczenia.

Giedrius Subačius

JÓZEF CZUŁDO I JEGO GRAMATYKA

Ksiądz J. Czūdo, z pochodzenia Żmudzin, urodził się pod Płungianami. Kształcił się w Kalwarii Żmudzkiej, Worniach i w Głównym Seminarium Wileńskim. Przez długi okres pracował poza granicami Żmudzi: w Kownie, Dorsuniskach i Sari. Zostawił po sobie 2 rękopisy gramatyki języka żmudzkiego — pierwszy z 1854, drugi z 1855 r. Gramatyka ta mogła odegrać ważną rolę normatywną dla kształtującego się wówczas na podstawie dialektu żmudzkiego litewskiego języka ogólnego. Swym poziomem przewyższała wcześniejsze gramatyki K. Kossakowskiego (K. Kasakauskas), S. Grossa (S. Grosas), S. Dowkonta (S. Daukantas). Głównym kryterium opisu języka, już po wybraniu gwary żmudzkiej jako podstawy, była systemowość. Pojawiające się sporadycznie elementy auksztajckie są wynikiem konsekwentnego trzymania się systemowego opisu, a nie dbałością o interes użytkowników dialektu auksztajckiego. Autor stosuje na ogół tradycyjną pisownię żmudzką, w niektórych zaś wypadkach wprowadza też pewne innowacje. Praca charakteryzuje się szczególnie wnikliwymi spostrzeżeniami fonetycznymi.

TERMINY ORAZ JĘZYK GRAMATYKI JÓZEFA CZUŁDY

W artykule poddano analizie terminologię gramatyczną oraz polszczyznę gramatyki języka żmudzkiego J. Czuldę z 1855 r. W opisie autor wzoruje się na gramatykach języka polskiego, przejmując również większość polskiej terminologii gramatycznej. Cechuje go duży krytycyzm, stosuje terminologię ustaloną w polszczyźnie, która przetrwała do dziś. Świadczy to o dużym wyczuciu i umiejętności wyboru terminów najlepszych. Nowe terminy utworzone przez J. Czuldę (*spółgłoska cicha, głośna, samogłoska ustna, przymiotniki wyłączone, słowa naturalne, wyręczające, małodzielne, imiesłowy jednoczesne || współczesne, wymagające || konieczne* oraz nazwy czasów złożonych) są udane, precyzyjniejsze od istniejących, uzupełniają luki w terminologii.

Język „Krótkich pomysłów...” jest na ogół zgodny z XIX-wiecznymi normami językowymi. Cechują go również — ze względu na pochodzenie autora — pewne zjawiska charakterystyczne dla polszczyzny Wielkiego Księstwa Litewskiego. W zakresie fonetyki jest to mieszanie samogłosek *o* i *ó* oraz spółgłosek miękkich *ś, ź, ć, dź, ń* i twardych *s, z, c, dz, n*, we fleksji — inna odmiana czasownika *kładnąć*, odmienne użycia czasowników zwrotnych. W składni zjawisk regionalnych brak. Najwięcej regionalizmów jest w leksyce. Są to zarówno wyrazy rodzime o ograniczonym zasięgu (*kopanica, kukawka, wprowadziny*), jak też zapożyczenia litewskie (*przyświrnne, świronek*) i wschodniosłowiańskie (*adryna, zarobotek*).